
*Вахтанг
Кебуладзе*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ І ГЕРМЕНЕВТИКА У СТРУКТУРІ ФІЛОСОФСЬКОЇ І ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Претензія феноменології на статус універсальної методології наукового пізнання є характерною рисою цього напрямку сучасної філософії від самого початку його виникнення та розвитку. У програмній статті 1911 року «Філософія як строга наука» [Husserl, 2009] засновник феноменологічної філософії Едмунд Гусерль критикує історизм у філософії як форму релятивізму. Він убачає одну з головних проблем сучасної для нього філософії навіть не у відсутності в ній наукової строгості, а в тому, що вона ще не є наукою у властивому сенсі слова. Немає одної філософії, натомість існує розмаїття часто-густо несумісних філософій. Власне завдання Гусерль убачає у створенні такого універсального науково-філософського методу, застосовуючи який наступні покоління мислителів зможуть порушувати й розв'язувати фундаментальні філософські й наукові проблеми. Такою універсальною методологією й мала стати, на його думку, феноменологія. Вартує на увагу назва його наступного твору, найважливішої праці для всієї трансцендентальної феноменології: «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії» [Husserl, 1976]. Постає питання. Якщо феноменологія — це універсальна строга філософія, яка має бути засадою всього наукового пізнання, то що має означати розрізнення феноменологічної філософії і чистої феноменології? На перший погляд, тут ідеться про дві різні наукові дисципліни. Втім, це

радше не так. Гусерлеві тут ідеться, певно, про два різні, але при цьому тісно пов'язані між собою аспекти феноменології. Чиста, в Кантовому сенсі, феноменологія — це універсальний метод пізнання, який має застосовуватися як у філософії, так і в науці в цілому. Проте виявлення цієї чистої феноменології можливе лише шляхом феноменологічного філософування, тобто чиста феноменологія як метод феноменологічної філософії та наукового пізнання взагалі передбачає саму феноменологічну філософію як спосіб свого розкриття й виявлення. Тут дається взнаки фундаментальна самореферентність і методологічність феноменологічного стилю мислення.

Гусерль не лише намагається здійснити методологічні амбіції феноменології у власних творах. Відповідно до задуму феноменології як строгої наукової філософії, що його втілено у статті «Філософія як строга наука» [Husserl, 2009], він очікує від представників наступного покоління феноменологів застосування феноменології в різноманітних наукових дослідженнях. Як відомо, у Фрайбурзі Гусерль доручає своїм учням і послідовникам розробити на засадах феноменологічної філософії методологію гуманітарних і навіть природничих наук. Про це у книзі «Вступ до феноменології» пише сучасний феноменолог Бернгард Вальденфельс: «Наприкінці скажемо, що під крилом Гуссерля¹ викладали Мартін Гайдеггер... та Оскар Беккер (1889—1964). Перший з них у дослідницькому плані Гуссерля мав взяти на себе гуманітарну частину, а другий — природничу. Але насправді трапилося так, що Оскар Беккер видав не тільки низку естетичних студій, а й “Матеріали до феноменологічного обґрунтування геометрії” та “Матеріали до математичного існування”, що вийшли відповідно у 1923 та 1927 роках у феноменологічному “Щорічнику» [Вальденфельс, 2002: с. 39]. Ми залишимо тут без відповідей питання про те, наскільки твори Гайдегера втілюють цей задум Гусерля і наскільки вдалим виявився проект феноменологічного природознавства. Для нас важливим є саме прагнення Гусерля та його послідовників створити на засадах феноменологічної філософії універсальну методологію наукового пізнання.

Зрештою, акцентуація методу характерна для всієї трансцендентальної філософії. Проте чи насправду можна звести істину до істинності наукового методу її пізнання?

Можна сказати, що намагання відповісти на це запитання є одним з основних імпульсів розвитку філософської герменевтики. В цьому сенсі показовою є назва головного твору Ганса-Георга Гадамера «Істина і метод» [Gadamer, 1990]. У ньому коротко висловлена головна ідея твору, яка полягає в тому, що істина може поставати перед нами не лише завдяки застосуванню наукового методу, а й в інших духовних практиках. Для самого

¹ Тут і далі в цитаті відтворено орфографію, яка застосовується в наведеному перекладі Марії Кулгаєвої.

Гадамера — це історичний досвід і досвід мистецтва. Філософська герменевтика, отже, проблематизує претензію феноменології на створення універсального наукового методу пізнання істини, адже, з одного боку, можливість універсального наукового методу вельми проблематична з огляду на фундаментальні відмінності природознавчого виду пізнання від гуманітарного, з іншого боку, істина може бути дана нам не лише в науковому пізнанні. Тож епістемологічна претензія герменевтики Гадамера виявляється універсальнішою за претензію феноменології Гусерля. Гадамер претендує не просто на створення універсального наукового методу пізнання істини, а на створення тотальної стратегії розуміння, яка може бути зреалізована в усіх царинах людської життєдіяльності, а не суто в науці. При цьому застосування такої стратегії забезпечує самовиявлення істини людського буття і буття світу. Тут, безперечно, в мисленні Гадамера лунає гайдегерівський мотив істини як неприхованого, як того, що саме виявляє нам себе за умов правильного способу його розуміння в будь-яких формах досвіду.

Отже, можна стверджувати, що якщо феноменологія претендує на статус універсального наукового методу, то герменевтика йде далі, претендуючи на створення загальної концепції розуміння як фундаментального людського ставлення до себе й до світу, ставлення, яке втілюється не тільки в науковому пізнанні, але й у всіх формах людського досвіду, а насамперед у художній творчості та в історичному досвіді.

Спробуймо подивитися на те, як зрозумілі у такий спосіб феноменологія і герменевтика можуть бути представлені в системі вищої філософської та гуманітарної освіти.

У деяких сучасних наукових публікаціях трапляються вельми претензійні судження щодо тієї ролі, яку можуть і мають відігравати феноменологія і герменевтика не лише у філософській та гуманітарній освіті, а й у конституюванні і функціюванні такого соціального інституту, як університет в цілому.

Московський феноменолог Віталій Куренной у доповіді «Феноменологія і університет» на конференції «Феноменологія і гуманітарне пізнання», яка проходила в Києві в 1998 році, стверджував: «Феноменологія має достатньо високий “інституційний” потенціал як теорія, здатна структурувати навколо себе такий складний гетерономний освітній комплекс, як університет» [Куренной, 1998: с. 158].

Президент Національного університету «Києво-Могилянська академія» Сергій Квіт визначає університет як «місце, в котрому відбувається герменевтична розмова» [Kvit, 2009: с. 3], експлікуючи цю думку в такий спосіб: «Саме тут мудрість живе не просто як сума наукових відповідей на порушені запитання, а як можливість продукувати відповіді, що вони можуть цілковито забезпечити людські потреби не тільки у знанні, а й також у розумінні та порозумінні, що означає здатність знаходити істину» [Kvit, 2009: с. 4].

Можна погодитися з авторами вищенаведених тверджень щодо важливості феноменології і герменевтики для формування університету як топосу академічного спілкування. Однак викликає сумнів те, чи насправду ці наукові концепції можуть бути засадами функціонування університету як складного соціального інституту, який має розв'язувати велику кількість освітніх, дослідницьких, адміністративних, комерційних та інших завдань.

Отже, надалі ми говоритимемо радше не про інституційні спромоги феноменології і герменевтики конституювати навколо себе університет як соціальний інститут, а про важливість присутності цих наукових концепцій у структурі університетської науки й освіти в сучасній Україні².

Аби краще зрозуміти теперішній стан, варто звернутися до нещодавньої історії. Ще на початку 90-х років минулого сторіччя феноменологія і герменевтика були відсутні як у навчальних програмах українських університетів, так і в заявлених напрямках дослідницької роботи українських науковців. За советські часи та в перші роки незалежності України виходили друком лише поодинокі дослідження, які так чи інак представляли ці напрямки сучасної філософії та гуманітаристики. Така ситуація зрозуміла з огляду на панування в советській філософії примітивного марксизму, обскурантська агресивність якого до провідних тенденцій світової філософської думки живилася його становищем ідеологічної підпірки тоталітарного советського режиму. Чи не єдиним справжнім життєдайним джерелом жахливого інтелектуального мертвяка на ім'я советський марксизм насправду був німецький ідеалізм, який через вплив Гегеля на Маркса з легкої руки Енгельса «заслужив» у советській системі на часткову легітимацію у вигляді одного з витоків і складників марксизму. Вочевидь саме ця повага советського марксизму до Гегеля зіграла на руку феноменології, коли в середині 90-х років ХХ сторіччя почалася трансформація системи філософської освіти та філософських досліджень в Україні. Не останньою чергою через те, що одним із головних творів Гегеля є «Феноменологія духу» [Гегель, 2004], феноменологія була визнана одним із напрямків філософських досліджень і навчальною дисципліною на філософських факультетах. Іронія історії тут проявилася щонайменше двічі. По-перше, в тому, що певна лібералізація думки інституціалізувалася через бюрократичне рішення. По-друге, в тому, що феноменологія Гусерля та його школи прийшла до українських університетів почасти завдяки Гегелю, вплив якого на Гусерля навряд є очевидним, хоча останній, так само як і Гегель, безперечно належить до інтелектуальної традиції німецького ідеалізму.

² При цьому здебільшого йтиметься саме про феноменологію з огляду на те, що герменевтиці в цьому числі «Філософської думки» присвячено статтю Андрія Богачова, який уже доволі тривалий час читає курс «Філософська герменевтика».

Одним із головних ініціаторів та учасників цих трансформаційних процесів був Анатолій Лой, який від середини 90-х років минулого століття до 2012 року очолював кафедру філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Саме він запропонував колишньому директорові Інституту філософії НАН України імені Г.С. Сковороди Володимирові Шинкаруку залучити феноменологію до списку офіційних філософських спеціальностей, визнаних Вищою атестаційною комісією України. Останній сприйняв цю пропозицію позитивно, мабуть, тому, що через свої книжки, присвячені Канту і Гегелю, був тоді одним із головних фахівців з німецької ідеалістичної філософії в Україні³.

Читати ж курс із феноменологічної філософії на філософському факультеті Лой запропонував авторові цих рядків, добре знаючи, що він завершує дисертацію, присвячену впливу феноменології Гусерля на соціологічну концепцію Альфреда Шюца. Це дослідження, отже, також втілювало зазіхання феноменології на статус універсальної наукової методології. Відповідно до цієї тенденції розпочалася розбудова курсів із феноменологічної філософії і феноменології як методології наукового пізнання. В рамках цього проекту в різні роки в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» автор цих рядків читав і продовжує читати курси «Феноменологія», «Вступ до феноменології», «Трансцендентальна феноменологія», «Феноменологічна соціологія», «Феноменологія як методологія гуманітарного пізнання», «Феноменологія в соціальному пізнанні», «Філософія психології», «Досвід і рефлексія», «Праця Густава Шпета «Явище і сенс»».

Ці курси можна умовно поділити на три категорії:

1. Курси, присвячені розгляду феноменологічного напрямку в сучасній філософії («Феноменологія», «Вступ до феноменології», «Трансцендентальна феноменологія»).

2. Курси, присвячені розгляду феноменології як методології соціального і гуманітарного пізнання («Феноменологічна соціологія», «Феноменологія як методологія гуманітарного пізнання», «Феноменологія в соціальному пізнанні», «Філософія психології»).

3. Курси, присвячені розгляду окремих творів представників феноменологічної філософії («Досвід і рефлексія», «Праця Густава Шпета «Явище і сенс»»).

Розгляньмо послідовно всі три зазначені блоки навчальних курсів.

Курс «Феноменологія» є базовим як для першого блоку, так і для всього корпусу курсів, присвячених феноменологічній філософії та застосуванню розробленої на її засадах методології в соціальних і гуманітарних

³ Цю історію авторові цих рядків розповів сам професор Лой.

науках. Про це свідчить уже формулювання мети цього курсу в навчальному посібнику «Феноменологія»: «**Метою** курсу є ознайомлення студентів із виникненням і розвитком феноменологічної філософії, а також поглиблене вивчення трансцендентальної феноменології як класичного варіанта феноменологічної концепції у сучасній західній філософії» [Кебуладзе, 2005b: с. 5].

Засадовий характер цього курсу дається взнаки також у його структурі:

«Частина I. Історія розвитку феноменологічного напрямку в сучасній філософії.

1. Теоретичні витоки феноменології.
2. Феноменологічна філософія Едмунда Гусерля.
3. Розвиток феноменологічної філософії в працях учнів і послідовників

Едмунда Гусерля.

Частина II. Вступ до трансцендентальної феноменології.

1. Феноменологічна методологія:
 - а) поняття феномена;
 - б) природна настанова;
 - в) феноменологічна редукція.
2. Трансцендентальні структури свідомості:
 - а) інтенційність;
 - б) темпоральність;
 - в) інтерсуб'єктивність;
 - г) тілесність» [Кебуладзе, 2005b: с. 5].

Цей курс був розроблений наприкінці 90-х років ХХ сторіччя і викладається аж дотепер з постійними доповненнями, модифікаціями та змінами для студентів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Курси «Вступ до феноменології» і «Трансцендентальна феноменологія» являють собою відповідно I і II частини курсу «Феноменологія». Такий поділ був здійснений відповідно до специфіки викладацького процесу в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Перший із цих курсів донедавна викладався студентам бакалавратури факультету гуманітарних наук, а другий аж дотепер слухають студенти магістеріуму спеціальності «Філософія» цього навчального закладу.

Розділ 3 «Розвиток феноменологічної філософії в працях учнів і послідовників Едмунда Гусерля» I частини курсу «Феноменологія» створює історико-філософські й теоретичні засади для курсів другого блоку.

У курсах «Феноменологічна соціологія» і «Феноменологія у соціальному пізнанні» йдеться про концепцію Альфреда Шюца, який намагався застосувати феноменологічну методологію в соціальних дослідженнях. У програмі курсу «Феноменологічна соціологія» зазначається: «**Метою** курсу є ознайомлення студентів із виникненням і розвитком феноменологічної

соціології як варіанта застосування феноменологічної методології в гуманітарних і соціальних науках» [Кебуладзе, 2005а: с. 3]. Цей курс слухають студенти факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Донедавна він також викладався в магістеріумі за спеціальностями «соціологія» і «соціальна робота» в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Спецкурс «Феноменологія у соціальному пізнанні» слухають студенти, що пишуть магістерські дипломи на кафедрі філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Головним твором, на який спираються ці курси, є український переклад автора цих рядків фундаментального дослідження Альфреда Шюца та його учня Томаса Лукмана «Структури життєсвіту» [Шюц, 2004].

Курс «Філософія психології» ознайомлює студентів із феноменологічною психологією та психіатрією. В ньому відтворюється передісторія виникнення феноменологічної психології у творах Франца Brentano «Психологія з емпіричного погляду» [Brentano, 1955] та Вільгельма Дильтея «Ідеї описової і аналітичної психології» [Dilthey, 1894], викладається концепція феноменологічної психології Едмунда Гусерля, що вона озвучена в курсі лекцій «Феноменологічна психологія» [Husserl, 2003], а також розглядається вплив феноменологічної концепції психічного на психологічні концепції Карла Ясперса та Людвіга Бінсвангера. Наразі тематика курсу розширюється через долучення матеріалів Гайдегерових «Цоліконівських семінарів» [Heidegger, 2006]. Автор цих рядків декілька років викладав цей курс для студентів факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сьогодні цей курс є своєрідним продовженням курсу «Трансцендентальна феноменологія» у філософському магістеріумі Києво-Могилянської академії.

Курс «Феноменологія як методологія гуманітарного пізнання» був розроблений для аспірантів кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У цьому курсі розвивалися теми, представлені в курсах «Феноменологічна соціологія» і «Філософія психології», а також додавалася проблематика феноменології релігії.

Курси третього блоку, як було зазначено, присвячені розгляду окремих творів представників феноменологічного напрямку сучасної філософії. Так, спецкурс «Досвід і рефлексія» присвячено ретельному вивченню українського перекладу твору Едмунда Гусерля «Досвід і судження» [Гусерль, 2009], здійсненому автором цих рядків. У цьому курсі особлива увага приділяється таким темам пізнього Гусерля, як допредикативний досвід, внутрішній і зовнішній горизонти досвіду, вільна варіація у фантазії як спосіб створення загальних понять. Певною мірою цей курс покликаний продовжити й поглибити знайомство студентів із трансцен-

дентальним варіантом феноменології. Тому його запропоновано для тих, хто спеціалізується на кафедрі філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Упродовж спецсеминару «Праця Густава Шпета “Явище і сенс”» студенти філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка мають ознайомитися з першим твором одного з найяскравіших представників російськомовної феноменології Густава Шпета.

Як можна помітити, в процесі викладання феноменології дуже важливу роль відіграють українські переклади класичних феноменологічних творів. Переклад узагалі є одним із головних способів рецепції будь-якої інтелектуальної традиції. Тому автор цих рядків так багато уваги приділяє перекладацькій справі. Окрім зазначених уже перекладів він переклав твір згаданого на початку цієї статті сучасного німецького феноменолога Бернгарда Вальденфельса «Топографія Чужого» [Вальденфельс, 2004], у якому представлено специфічну феноменологічну філософію культури. Залучення цієї концепції до навчального процесу можна розглядати як один зі стратегічних напрямків розвитку феноменологічної складової філософської освіти. Ще одним напрямком може бути феноменологія мови. Цій тематиці присвячено останній розділ твору автора цих рядків «Феноменологія досвіду»; тема розділу — «Мова як конститутивний елемент досвіду» [Кебуладзе, 2011: с. 242—256].

Можна, отже, стверджувати, що феноменологія представлена в системі філософської і гуманітарної освіти в Україні і як напрям сучасної філософії, і як методологія наукового пізнання, що відповідає задуму засновника феноменології Едмунда Гусерля.

ДЖЕРЕЛА

Вальденфельс Б. Вступ до феноменології; [пер. з нім. Марії Култаєвої]. — К.: Альтерпрес, 2002. — 176 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).

Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого; [пер. з нім. і післямова Вахтанга Кебуладзе]. — К.: ППС-2002, 2004. — 206 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).

Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу; [пер. з нім. Петра Тарашука]. — К.: Основи, 2004. — 548 с.

Гусерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки; [пер. з нім. і післямова Вахтанга Кебуладзе]. — К.: ППС-2002, 2009. — 356 с. (ΖΕΤΗΣΙΣ).

Кебуладзе В. Навчально-методична програма «Феноменологічна соціологія» для студентів спеціальності «Філософія». — К.: Дільниця оперативної поліграфії філософського факультету, 2005а. — 33 с.

Кебуладзе В. Феноменологія. — К.: ППС-2002, 2005б. — 120 с.

Кебуладзе В. Феноменологія досвіду. — К.: Дух і Літера, 2011. — 280 с.

Куренной В. Феноменология и университет // Феноменология и гуманитарное знание. — К.: Тандем, 1998. — С. 151—161.

- Шнем Г.* Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы. — М.: Гермес, 1914. — 219 с.
- Шоц А., Лукман Т.* Структури життєсвіту; [пер. з нім. і післямова Вахтанга Кебуладзе]. — К.: Український центр духовної культури, 2004. — 560 с.
- Brentano F.* Psychologie vom empirischen Standpunkt. I Bd. — Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1955. — XCVIII, 278 S. — (Philosophische Bibliothek).
- Gadamer H.-G.* Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzuge einer philosophischen Hermeneutik // Hans-Georg Gadamer Gesammelte Werke 1. — Tübingen: Mohr Siebeck, 1990. — 500 S.
- Dilthey W.* Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie // Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Jahrgang 1894; Zweiter Halbband. — Berlin: Verlag der Königlich Akademie der Wissenschaften, 1894. — S. 1309—1407.
- Heidegger M.* Zollikoner Seminare. — Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006.
- Husserl E.* Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. — Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers, 1976. — 323 S. — (Husserliana, Bd. III/1).
- Husserl E.* Phänomenologische Psychologie : Text nach Husserliana ; Bd. IX. — Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2003. — 243 S.
- Husserl E.* Philosophie als strenge Wissenschaft. — Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. — XLVIII, 87 S.
- Kvit S.* The University as an Agency of Building Common Understanding in the Global Age // Наукові записки. Том 89, Філософія та релігієзнавство / Національний університет «Києво-Могилянська академія». — Київ: Пульсари, 2009. — С. 3—5.

Вахтанг Кебуладзе — доктор філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів — феноменологія, онтологія, епістемологія, соціальна філософія.
